

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ ФЕНОМЕНА ПАТРІОТИЗМУ

В статті аналізується соціально - психологічна сутність феномена «патріотизму», розглядаються деякі підходи до наукового трактування цього поняття. Приділена увага складовим поняття «патріотизм», його структурі. Також розглянуті психологічні особливості його прояву, як базової властивості особистості, сформульовані теоретичні висновки й практичні рекомендації формування поведінкового компонента позиції патріота.

Ключові слова: патріотизм, патріотичні властивості, особистість, громадянськість, патріотична свідомість, патріотичні почуття, патріотичні переконання, патріотична поведінка.

В статье анализируется социально - психологическая сущность феномена «патриотизма», рассматриваются некоторые подходы к научному трактованию этого понятия. Уделено внимание составляющим понятия «патриотизм», его структуре. Также рассмотрены психологические особенности его проявления, как базового свойства личности, сформулированы теоретические выводы и практические рекомендации формирования поведенческого компонента позиции патриота.

Ключевые слова: патриотизм, патриотические свойства, личность, гражданственность, патриотическое сознание, патриотические чувства, патриотические убеждения, патриотическое поведение.

Актуальність постановки проблеми.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, держави та її Збройних Сил, патріотизм громадян у цих умовах не лише не втрачає своєї значимості, але й набуває особливої актуальності. Досить вагомим у цьому плані є вивчення ролі й місця патріотизму в структурі особистості, його зв'язку із її ціннісними, життєвими орієнтаціями. Важливо також зауважити, що без з'ясування сутності патріотизму, його ролі й місця в нашому житті неможливо правильно визначити роль і значення розвитку й самореалізації особистості, її готовність приймати участь в забезпеченні безпеки й захисту держави й цілий ряд інших питань.

Аналіз досліджень та публікацій. До вирішення проблеми розвитку патріотизму, в останні роки долучається багато вітчизняних та закордонних учених - фахівців в галузі філософії, соціології, політології, психології. Так, сутність патріотизму, як моральної якості, визначалася Й. Песталоцці, А. Дістервегом, Г. Сковородою, як стрижневий принцип національного виховання - К. Ушинським, М. Грушевським, І. Огієнком, Г.Ващенком, О. Вишневським. Проблему патріотичних цінностей досліджували І. Бех та Т. Врублевська, Л. Костенко, В. Кремінь, В. Матешук, В. Постовий, В. Раєвська, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. Дослідженням патріотизму військовослужбовців Збройних Сил України в різних аспектах займалися такі вчені, як В. Алещенко, А. Афанасьєв, В. Баранівський, В. Безбах, Л. Фоменко й ін. [1-6,9,10]

Незважаючи на множинність підходів до вивчення патріотизму, роль і місце цього цінностного утворення в структурі особистості, а також особливості його впливу на діяльність усіх громадян України, зокрема і

військовослужбовців, залишаються недостатньо вивченими.

Постановка завдання.

Основна складність полягає в тім, що дотепер, опис патріотизму, як феномена, здійснювався односторонньо, у рамках окремих наукових напрямків і наукових сфер, не приводячи, у такий спосіб до системного опису й цілісного розуміння сутності патріотизму і його прояву. Прагнення знайти шляхи вирішення зазначеного протиріччя визначило завдання даної статті:

В теоретичному плані - це конкретизація поняття «патріотизм», а також виявлення й обґрунтування факторів, що впливають на психологічну сутність патріотизму в процесі соціалізації особистості.

У практичному плані - це розробка рекомендацій, щодо формування поведінкового компонента позиції патріота.

Мета статті - здійснити аналіз феномену патріотизму, виявити психологічні особливості його прояву, як базової властивості особистості, сформулювати теоретичні висновки й практичні рекомендації.

Виклад основного матеріалу.

Патріотизм – це любов до Батьківщини, до Вітчизни, одне з найбільш глибоких почуттів, закріплених віками. Мабуть, жодне слово зі своїм таким великим і конкретним значенням не знавало стількох тлумачень, інтерпретацій, фальсифікацій та перекручень, як це. Сьогодні є спроби навіть замінити його іншими словами при підкресленні любові до рідної землі, до свого народу. І все ж, слово "патріотизм" залишається одним із тих небагатьох понять, які є основоположними, головними у вираженні громадянських почуттів, найвищих засад духовного світу людини, її властивостей.

Беручи до уваги, що патріотизм проявляється у всіх сферах життєдіяльності особистості (спілкування, навчальна діяльність, трудова діяльність, військова служба), то й негативне явища пов'язані з відсутністю патріотизму, проявляються у кожній із цих сфер. Це приводить до деструктивності спілкування й взаємодії, зниженню цінності освіти, відповідальності в праці, військовій службі, відсутності соціально значимих життєвих цілей. Пасивність влади відносно створення національної ідеї, яка б змогла консолідувати суспільство, а також невизначеність, пов'язана із пропагандою загальнонаціональних цінностей, привели до того, що молоде покоління в своїй більшій перестало пишатися історією своєї країни, культурними й науковими досягненнями співвітчизників. У результаті цього патріотизм став сприйматися як щось не модне й навіть як зовсім непотрібна властивість для сучасної людини. [8]

Аналізуючи особистісно-психологічні феномени патріотизму такі як: 1. сфера почуттів; емоційно-почуттєва сфера; інтелектуально-когнітивна сфера; ціннісна - мотиваційна сфера; діяльнісно-праксеологічна сфера; сфера самоусвідомлення (Я-концепція, рефлексія, саморегуляція) слід виходити із того, що існують різні підходи до наукового трактування самого поняття «патріотизм».

Патріотизм доцільно співвідносити з поняттям громадянськості, оскільки воно означає усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище. Психоаналітична теорія Фрейда тлумачить громадянсько-патріотичну форму поведінки особистості як прояв біологічного несвідомого, яка дещо скоригована соціальними чинниками, які, за А. Адлером, полягають у природженій здатності людини розкриватися в соціальних почуттях, соціальних інтересах – основ громадянсько-патріотичних дій.

У концепції самоактуалізації видатний американський психолог, засновник гуманістичної психології А. Маслоу потребу реалізувати свій особистісний потенціал у соціальній, державній творчості визначає як громадянськість- складне обистісне утворення, основними елементами якого є патріотичні почуття. В ієрархії потреб психолог ставить її на вершину піраміди. При цьому він зазначає, що для досягнення цієї вершини потрібно задовольнити потреби нижчих рівнів: фізіологічні, безпеки тощо [7]. Проте соціальний досвід показує, що люди із

споживацькою психологією, зазвичай, не самоактуалізуються, а задовольняють лише нижчі потреби. Справжні ж патріоти спрямовують свою діяльність на благо суспільства і держави.

Отже, поняття громадянськості інтегрує в собі сукупність взаємопов'язаних цінностей, норм, якостей і властивостей особистості. А. Нікітін, Н. Савотіна, Г. Філонов визначають громадянськість як комплекс орієнтованих на позитивний прояв важливих якостей і властивостей особистості в умовах соціально значущої діяльності, її спрямованості на вищі цінності, норми суспільства і держави, відповідальності за свій вибір, поведінку і самореалізацію в інтересах їх розвитку та зміцнення [4]. Це розширює визначення дефініції патріотизму додатковим спектром психологічних категорій: поведінка, досвід, дії та вчинки, взаємодія з членами суспільства, власна самоактуалізація тощо.

Таким чином, з точки зору психології громадянськість, основними елементами якого є патріотичні почуття, пронизана патріотичним стрижнем і полягає в готовності особистості свідомо приймати і відповідально, на добровільній основі, дотримуватися законів та виконувати вимоги своєї держави.

У психолого-особистісному плані патріотизм щільно пов'язаний із Я-концепцією людини (як психолого-когнітивним принципом відображення нею самої себе), її самосвідомістю. У цьому контексті патріотизм постає як свідоме ставлення людей до своєї Батьківщини, народу, рідної мови, праці, суспільно-політичної, навчальної діяльності.

І якщо позитивна Я-концепція людини як вираження високого етапу розвитку її особистості постає певною метою розвитку людини (І. Д. Бех), то, як пише В. І. Лутовинов, патріотизм є однією з найбільш значущих цінностей, найважливішим духовним надбанням особистості, нарідним особистісним новоутворенням [6], певною вершиною особистісного розвитку людини.

Розгляд головних підходів до розуміння суті патріотизму дозволяє сформулювати таке визначення патріотизму, яке включає найважливіші ознаки цього суспільного явища та особистісного новоутворення.

Його розглядають: як моральний принцип; як новий, вищий тип прояву почуття національної гордості; як почуття любові до Батьківщини; деякі дослідники вказують на необхідність осмислення патріотизму як якості, властивості особистості. [2,5,9]

Патріотизм - багатогранне і багатоаспектне явище, що представляє

складний комплекс властивостей і характеристик особистості, які по-різному проявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи. На рівні окремої людини патріотизм може бути розглянуто як один з компонентів його особистісної підструктури і віднесений до сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінки соціальних явищ).

Важливим є оцінки патріотизму українськими науковцями, які дозволяють говорити про структуру патріотизму, що передбачає систему таких властивостей та компонентів як:

1. Патріотичне почуття (любов до рідного, тривога, відповідальність за долю Вітчизни).
2. Національна гідність людини.
3. Потреба в задоволенні своїх національних інтересів, у національному самовпевненні.
4. Патріотична свідомість на основі національної свідомості, осмислення своєї громадянської ролі в суспільстві.
5. Національний такт і повага до національної гідності людей інших національностей.
6. Потреба у збереженні і передачі іншим людям вітчизняних духовно-культурних цінностей.
7. Потреба і готовність до діяльності патріотичного змісту.

Загалом, патріотизм – це любов до батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені.

Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.), збагачуючи теорію і практику патріотичного виховання у контексті новітніх виховних підходів, це поняття інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості. І. Бех, акцентуючи на понятійно-концептуальному зрівнюванні моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує на готовності особистості обстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це – ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у

вчинках [2]. Аналіз наведених та інших інтерпретацій дає змогу дійти висновку, що патріотичне виховання має дієву основу. Але, на жаль, доводиться констатувати, що в сучасній фундаментальній психологічній науці немає однозначного трактування означеної категорії, чим і пояснюється відсутність її чіткого формулювання у нормативних документах. Розглянуті вище інтерпретації цієї категорії дають змогу змодельювати це психологічне явище в змістовній площині як стимулювання виникнення позитивних почуттів, станів і переживань у вихованця з боку педагога.

Таким чином, у психолого-педагогічній літературі спостерігається тенденція до розширювального тлумачення поняття «патріотизм»: кількість елементів, що входять до складу розглянутого поняття, у різних авторів неоднаково. Більшість дослідників до існуючих ознак патріотизму відносять любов до Батьківщини, готовність до захисту Батьківщини, інтернаціоналізм, бажання працювати на благо країни і т.д. [1,2,3,6]

Проведений аналіз наукової літератури дозволив нам визначити структуру феномена патріотизму, компонентами якої є:

- патріотична свідомість;
- патріотичні почуття;
- патріотичне переконання;
- навички патріотичної поведінки.

На наш погляд, ця структура адекватно відбиває сутність даного явища в реаліях сучасного життя.

Перераховані компоненти патріотизму перебувають не в статичному, незмінному положенні, а в стані постійного зв'язку й взаємозбагачення, що забезпечує безперервне здійснення процесу виховання патріотизму підростаючого покоління.

Патріотична свідомість визначає характер вчинків, їх доцільність, мотиви поведінки в тій або іншій ситуації. Патріотична свідомість виступає як єдність глибоких і міцних ідейних переконань. Свідомість визначає відношення особистості до Батьківщини, політики держави, характеру суспільних відносин до патріотичного обов'язку, потреби бути корисним Батьківщині. Патріотична свідомість молоді – фундамент, на якому можуть будуватися й розбудовуватися необхідні для громадянина якості. Патріотична свідомість формує здорову моральну атмосферу у військових колективах, де безпосередньо вирішуються всі питання життєдіяльності військ, зміцнення військової дисципліни, організованості й порядку, утверджуються норми й принципи взаємин між військовослужбовцями,

вирішуються протиріччя й конфлікти, проявляються моральні й морально-бойові якості особового складу.

Патріотичні почуття активізують пізнавальні зусилля людини й волю, підготовку до діяльності, наполегливість у виконанні свого обов'язку, що особливо яскраво проявляється в служінні Батьківщині.

Джерелом розвитку патріотичних почуттів є те середовище, у якому протікає життя людини. Особиста участь, самовираження стосовно конкретної ситуації є одне з головних умов становлення почуттів патріота.

Природні властивості індивіда є лише передумовами, умовою формування патріотичних почуттів. Це було переконливо обгрунтоване Л.С.Виготським у його культурно-історичній теорії [3, с.120]. Патріотичне почуття українця є емоційним аспектом національно-державницького світогляду. Вважають, що воно включає: почуття належності до своєї самостійної Держави — України, повагу до історії свого народу, до своєї культури, мови, любов до рідної природи, неприйняття всього антиукраїнського тощо. Найвищою формою патріотизму є почуття, що сягає рівня жертвності, коли для блага Батьківщини людина готова терпіти муки і навіть йти на смерть.

У результаті засвоєння знань про патріотизм і в підсумку розвитку патріотичних почуттів людини складаються патріотичні переконання, на формування яких спрямовано використання соціальних проектів. Патріотичні переконання як компонент патріотизму має на увазі впевненість у правильності знань про патріотизм і необхідності застосування їх у житті, усвідомлення особистістю загальнолюдських цінностей, їх значення для здійснення своїх життєвих планів. Умовою ефективного формування патріотичних переконань є звернення до військової історії Батьківщини, правдивий і всебічний показ її прикладів, аналіз досягнень і невдач. [2,4,5]

Дослідженнями доведено, що основним засобом формування поведінкового компонента позиції патріота є соціальні вправи — створення ситуацій, у яких виховання спонукається до самовизначення, до вибору найбільше для нього прийняттого способу поведінки, одночасно із прийняттям на себе відповідальності за даний вибір. При цьому передбачається, що моральна позиція (її поведінковий компонент) формується, коли вихованець робить моральний вчинок. Позицією патріота повинне бути добровільне

включення в соціальну діяльність на благо Батьківщини. При реалізації патріотичних навичок емоційно прийняті ідеї закріплюються, стають усвідомленою необхідністю. Природно, що патріотизм має пройти певний шлях формування.

Як засвідчує аналіз наукових джерел [1-10], патріотизм зароджується і формується як відчуття, пов'язане з світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в ранньому дитячому віці, що щільно пов'язане із чуттєвою сферою дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. У зрілому віці це відчуття соціалізується, підноситься і все більш усвідомлюється, рефлексується, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільно-корисної діяльності. Відтак, патріотичне виховання має здійснюватись як двоединий процес на психологічному (морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей) та ідеологічному й світоглядному (формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань) рівнях.

Таким чином, формування патріотизму можна вважати вищим рівнем розвитку особистості, на якому особистість ідентифікує себе з Батьківщиною, Вітчизною, а її "Я" стає частинкою, нерозривно пов'язаною з безліччю інших "Я" соціуму, що в реальній дійсності і конкретній діяльності

виявляється в єднанні їх відчуттів, цінностей, поглядів, норм, ідеалів, цілей, дій і вчинків, інтегральним моментом чого виступають вищі інтереси суспільства, активна реалізація ідеї служіння Вітчизні.

Унікальність патріотизму полягає в тому, що він "перетворює" громадян від байдужих до державних проблем людей на активних особистостей, для яких служіння своїй Батьківщині є внутрішньою потребою, сенсом життя [1,6,8].

Не мундир робить людину гідним, а людина повинна бути гідним мундира. Ця думка із самого початку затверджувалася і в українській армії, пронизувала всі військові закони й статuti. Наприклад, приймаючи участь у міжнародній миротворчій діяльності, військовослужбовці ЗС України дбайливо ставилися і ставляться до національних традицій і звичаям місцевого населення в зонах виконання завдань з підтримання миру та безпеки, не допускали жорсткостей, допомагали відбудувати міста та села, досить часто ділилися продуктами й ліками з бідним населенням в країнах перебування. Ці якості

вони демонструють і зараз, в ході проведення АТО в східних регіонах України.

В основу патріотичного виховання військовослужбовців мають бути покладені національна ідея, кращі національні цінності, традиції та звичаї. Саме вони є підґрунтям для формування у громадян почуття любові до України та її Збройних Сил, глибокої переконаності у необхідності сумлінного виконання громадянського та військового обов'язку.

Висновки. Теоретичний аналіз дозволив конкретизувати поняття патріотизм, як системно-функціональну властивість особистості, представлену сукупністю інструментально-стильових і мотиваційно-значевих характеристик.

Теоретичні основи патріотизму в сучасному суспільстві, що базуються на нових наукових підходах і осмислено найважливіших тенденціях його розвитку, можуть бути сформульовані в такий спосіб:

патріотизм формується й розбудовується як моральна властивість, усе більш соціалізуючись і піднімаючись на основі духовно-морального збагачення суспільства; патріотизм, будучи глибоко соціальним по своїй природі, є не тільки гранню життя суспільства, але й джерелом його існування й розвитку;

у ролі першооснови патріотизму виступає особистість, пріорітетно - моральним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної й іншої приналежності до Батьківщини;

дійсний патріотизм полягає в його духовності;

патріотизм як моральна властивість – незамінна цінність.

Патріотизм громадян України, військовослужбовців може стати скріпами українського суспільства, забезпечивши його соціально-політичну єдність і дати українцям можливість в ХХІ столітті жити із упевненістю й історичним оптимізмом.

Література

1. Алещенко В. І., Афанасьєв А. О. Патріотичне виховання особового складу Збройних Сил України: проблеми та шляхи їх розв'язання. Наука і оборона. № 4, 2006 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Выготский Л.С. История развития психических функций // Выготский Л.С. Психология [Сборник]. – М., 2002. – С. 512-755.
4. Кремень В.Г. Якісна освіта формує майбутнє держави і її громадян. // [Електронний ресурс]: – Режим доступу : [http://dt.ua/EDUCATION/ Yakisna osvita formue maybutne derzhavi i yi gromadyan-24664.html](http://dt.ua/EDUCATION/Yakisna_osvita_formue_maybutne_derzhavi_i_yi_gromadyan-24664.html)
5. Луговой, А. Ю. Аспекты осмысления и ментальная структура феномена патриотизма / А. Ю. Луговой // Научные исследования в образовании: педагогика, психология, экономика. - 2011. - № 3. С. 5-7
6. Луговинов В.И. Патриотизм и его формирование в Вооруженных силах. Военная мысль, 1999, № 4. С. 45 -48.
7. Маслоу А. Н. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2008, 352с., 3-е изд. (Серия Мастера психологии).
8. Проект Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013-2017 роки.
9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. шк, 1976. – С. 55-206.
10. Ушинський К.Д. Питання про народні школи // Твори: в 6 т. – Т. 1. – К., 1954. – С. 67-93.

Kamenyuk Yu. V., the master

SOME PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE STRUCTURE OF THE PHENOMENON OF PATRIOTISM

In the article is analyzed socially - the psychological essence of the phenomenon "of patriotism", are examined some approaches to scientific traktovaniyu of this concept, and the factors, which influence the formation of patriotism in the process of the socialization of personality, are also revealed. Is given attention to the components of concept "patriotism", to its structure. The psychological special features of its manifestation as the base property of personality, are also examined, theoretical conclusions and practical recommendations of molding of the behavioral component of the position of patriot are formulated.

The keywords: patriotism, the patriotic properties of personality, civilization, patriotic consciousness, patriotic feelings, patriotic persuasions, patriotic behavior.